

'Ulûmü'l-Kur'ân, maḥṭûṭâtü'l-kurâ't, s. 171-174). 3. eṣ-Şem'atü'l-muḍiyye bi-neşri kırâ'âtî's-seb'atî'l-merḍiyye. Muhtasar manzum bir eserdir (Keşfü'z-zunûn, II, 1064-1065). el-Fihrisü's-şâmil'de ('Ulûmü'l-Kur'ân, maḥṭûṭâtü'l-kurâ't, s. 131) eserin nüshaları Mansûr et-Tablâvî'ye (ö. 1014/1606), ayrıca Ebû'l-Vefâ Kemâleddin'e nisbet edilmişse de Keşfü'z-zunûn'da (II, 1064-1065) Şu'le'ye aidiyetinden söz edilirken müellifin Kemâleddin, babasının da Ebû'l-Vefâ diye anıldığına bakılırsa Tablâvî tesbitinin doğru olmadığı anlaşılır. 4. Zâtü'r-rüsd fi'l-hilâfi beyne ehli'l-'aded (Dublin Chester Beatty Library, nr. 3961/4; Princeton University Library, Yahuda, nr. 3859/1-157, 5492/2-157). 5. Yetîmetü'd-düerer fi'n-nüzûli ve âyâtî's-süver (Dublin Chester Beatty Library, nr. 3961/2). 6. Gäyetü'l-iḥtişâr fi menâkıbi'l-erba'ati e'immeti'l-emşâr (Fezâ'ilü'l-e'immeti'l-erba'a). Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel hakkında olup (Keşfü'z-zunûn, II, 1189-1190) Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 33) müellifi belirtilmeksizin aynı adla kayıtlı olan kitabın Şu'le'nin bu eseri olması muhtemeldir. 7. Naẓmü mensûri'l-keḷâm fi zikri'l-hulefâ'i'l-kirâm. Hz. Ebû Bekir'den otuz beşinci Abbâsî halifesi Zâhir- Biemrillâh Ahmed'e kadarki halifelere dair bir risâledir (a.g.e., II, 1964). 8. el-Unkûd. İbn Cinnî'nin nahivle ilgili 'Ukûdü'l-hemz (nşr. Mâzin el-Mübârek, Dimaşk 1409/1988, s. 57-64) adlı risâlesinin manzum hale getirilmiş şeklidir. 9. Manzûme fi hisâbi'l-yed (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2727). Kaynaklarda ayrıca Naẓmü iḥtilâfi 'adedi'l-ây bi-rumûzi'l-cümel, Şerḥu Taşḥîhi'l-Minhâc li'bni Kâdî 'Aclûn, el-Feth li-muğlaḳi hizbi'l-feth, et-Telvîh bi-me'ânî es-mâ'i'llâhi'l-hüsnâ el-vâride fi's-şahîh adlı eserlerinden söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Şu'le. Safvetü'r-râsiḥ fi 'ilmi'l-mensûḥ ve'n-nâsiḥ (nşr. M. İbrâhîm Abdurrahman), Kahire 1415/1995, neşreden giriş, s. 17-23; Zehebî, Ma'rifetü'l-kurrâ' (Altıkulaç), III, 1340-1341, 1400; a.m.f., A'lâmü'n-nûbelâ, XXIII, 360; İbn Receb, ez-Zeyl'alâ Tabakâti'l-Hanâbile, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 256-258; İbnü'l-Cezerî, Gäyetü'n-Nihâye, II, 80-81; Keşfü'z-zunûn, I, 647, 662; II, 1064-1065, 1189-1190, 1964; Brockelmann, GAL Suppl., I, 859; Hediyyetü'l-'arifin, II, 126; Zirikî, el-A'lâm (Fethullah), V, 321-322; el-Fihrisü's-şâmil: Maḥṭûṭâtü'l-tefsir (nşr. el-Mecmau'l-meleki), Amman 1989, s. 255; el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, maḥṭûṭâtü'l-kurâ't (nşr. el-Mecmau'l-meleki), Amman 1994, s. 131, 171-174.

ADEM YERİNDE

MUHAMMED b. ŞÜCÂ'

(bk. İBNÜ'S-SELÇİ).

MUHAMMED TÂHİR b. ÂŞÛR

(bk. İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir).

MUHAMMED TÂHİR el-FETTENÎ

(bk. FETTENÎ).

MUHAMMED et-TAKÎ

(bk. MUHAMMED el-CEVÂD).

MUHAMMED TAKÎ DÂNİŞPEJÛH

(محمد تقی دانش پژوه)

(1911-1996)

İranlı âlim ve yazar.

Lâricân'a bağlı Nândel köyünde doğdu. Bir ulemâ ailesinden gelen babası Hacı Mirza Ahmed Derkâî dedeleri gibi Âmül ve Lâricân'ın tanınmış müctehidlerinden di. İlk öğrenimine babasının yanında başlayan Muhammed daha sonra yakındaki Âmül şehrinde bazı medreselerde okudu. İleri düzeydeki eğitimini büyük ölçüde yine babasının yanında aldı; fıkıh, felsefe ve tasavvufa, özellikle mantık ilmine ilgi duydu. Diğer hocaları arasında Şeyh Ebû'l-Hasan Âmülî, Mirza Ebû'l-Hasan Pişmenâz-i Âmülî ve Âgâ Mirza Azîzullah Tabersî gibi âlimler anılmaktadır. Muhammed Takî dönemin hattatlarından Mirza Celâl İ'tisâmî'den hat meşkettti.

On sekiz yaşında iken babasını kaybeden Muhammed, Kum'a giderek iki yıl boyunca Mirza Ebû'l-Fazl-ı Gülpâyigânî, Mirza Kûmî, Ahund Molla Ali Hemedânî, Âyetullah Mar'aşî ve diğer bazı âlimlerden ders aldı. Bu sırada kısa sürelerle uğradığı Tahran'da Mirza Tâhir Tenkâbenî gibi âlimlerin ilim meclislerine katılma fırsatı buldu. Âmül'de Ebû'l-Kasım Fersîvi-yi İrânî ve Âgâ Muhammed Garevî'nin derslerine katıldı.

Muhammed Takî, 1937'de Tahran'a giderek Mervî Medresesi'nde iki yıl eğitim gördü, ardından Sipehsâlâr-ı Kadîm Medresesi'ne devam etti. Felsefe alanındaki bilgisini, daha çok bu medresede Mirza Mehdi Âştiyânî'den İbn Sinâ'nın eṣ-Şifâ ve Molla Sadrâ'nın el-Esfârü'l-erba'a adlı eserlerini okuyarak genişletti. Kum ve

Âmül'de öğrendiği Arapça ve Fransızca'yı burada geliştirdi, ayrıca İngilizce öğrendi. Daha sonra Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girdi ve bu sırada Hukuk Fakültesi'nin kütüphanesinde göreve başladı. 1941'de bu fakülteden mezun olunca başşehir orta öğretim kurumları sekreterliği, ardından üniversite sekreterliği görevlerine tayin edildi. 1951'de Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nin başkan yardımcılığına, 1954'te Tahran Üniversitesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü başkanlığına ve ertesi yıl kütüphanenin başına getirildi. Kütüphanecilik ve yazma eserler konusunda özellikle Seyyid Muhammed Mişkât'ten faydalandı. Yurt dışı seyahatlerinde bilhassa yazma nüshaların bulunduğu kütüphanelerde araştırma yaptı. 1969'da İlahiyat Fakültesi'nde İslâm felsefesi doçentliğine, 1976'da profesörlüğe tayin edildi. 1977'de emekliye ayrılınca Ferhengistân-i Zebân u Edeb-i Fârsî üyeliğine seçildi. Çok sayıda uluslararası bilimsel toplantıya katılan Muhammed Takî, Ferheng-i İrân-zemîn adlı derginin kurucuları arasında yer aldığı gibi Société Asiatique'te de üye idi. Uzun süren bir hastalık sonunda 17 Aralık 1996'da Tahran'da vefat etti.

Eserleri. Muhammed Takî, özellikle kitap tanıma konusundaki çalışmalarıyla Batı'da da büyük şöhret kazanmıştır. Hazırladığı kitap katalogları İran'daki yirmi beş ve Amerika, Rusya, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Türkiye, Fransa, İngiltere, Hollanda, Suudi Arabistan'daki kırkı aşkın kütüphane ile on özel kütüphanede bulunan yaklaşık 50.000 yazma eseri kapsamaktadır. Kırk civarında kitap ve 400'e yakın makale yazan Dânişpejûh'un çalışmalarından bazıları şunlardır: A) Te lifleri. Fihrist-i Nüşahâ-yi Haṭṭî-yi Kitâbhâne-i Dânişgâde-i Hukûk ve 'Ulûm-i Siyâsî ve İktisâdî-yi Dânişgâh-ı Tahrân (Tahran 1340 hş.); Fihrist-i Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahrân (VIII-XV, Tahran 1339-1345 hş.); Fihristvâre-i Kitâbhâne-i Minovî (Tahran 1375 hş.); Fihrist-i Mikrufilimhâ-yi Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahrân (Tahran 1348 hş.); Fihrist-i Kitâbhâne-i İhdâ-i Akâ-yi Seyyid Mişkât be-Kitâbhâne-i Dânişgâh-ı Tahrân (I-VII, Tahran 1332-1335 hş.); Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şurâ-yı Millî (XII-XV, Tahran 1346-1347 hş., İrec Efşâr ve Ali Nakî Münzevî ile birlikte); Fihristvâre-i Fıkh-ı Hezâr u Çehâr Şadsâle-i İslâmî der Zebân-ı Fârsî (Tahran 1367 hş.); Hezâr Sâl Tefsîr-i Fârsî (Tahran 1369 hş., Sey-

MUHAMMED TAKİ DÂNIŞPEJÛH

yid Hasan Sâlât Nâsırî ile birlikte); *Fihrist-i Nüsaḥ-i Ḥaṭṭî-yi Kitâbhâne-i Âstân-ı Muḳaddese-yi Kum* (Kum 1355 hş.); *Fihrist-i Nüşahâ-yi Ḥaṭṭî-yi Dânişgede-i Edebiyyât* (Tahran 1339 hş.).

B) Neşirleri. İbn Sinâ, *en-Necât mine'l-ğarḳ îl bahri'd-delâlât* (Tahran 1364 hş.); Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Sevâniḥu'l-efkâr-ı Reşîdî* (Tahran 1358 hş.); *Câmî'u't-tevâriḥ* (bazı bölümlerin tercüme ve neşri, Tahran 1338 hş.); *Fârâbî, el-Mantıkiyyât: en-Nuşûşü'l-mantıkiyye* (I-III, Tahran 1408 hş.); Nasîrüddin-i Tûsî, *Aḥlâḳ-ı Muḥteşemî ve se Risâle-i Diğer* (Tahran 1339 hş.); *Güşâyışnâme* (Tahran 1341 hş.); Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, *Kitâbü'l-Esrâr ve sırrü'l-esrâr* (Tahran 1343 hş.); İbnü'l-Mukaffa', *el-Mantıḳ* (Tahran 1357 hş.); Muhammed Taki Esterâbâdî, *Şerḥu Fuşûşî'l-ḥikme* (Tahran 1358 hş.); Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târiḥ-i Beyhakî* (I-II, Tahran 1376 hş.); Necmeddin Kûmî, *Târiḥu'l-vüzerâ* (Tahran 1985); Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Nüzhetü'l-ervâḥ ve ravzatü'l-efrâḥ* (Farsça trc. Maksûd Ali Tebrîzî, Tahran 1365 hş.); Abdullah b. Ali el-Kâşânî, *Zübdetü't-tevâriḥ* (bazı bölümleri, Tahran 1366 hş.); Ömer b. Sehlân es-Sâvî, *et-Tebsîra* (Tahran 1337 hş.); İbn Hindû, *Miftâḥu't-tıb* (Tahran 1368 hş., Mehdî Muhakkik ile birlikte); Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Me'âricü Nehci'l-belâğa* (Kum 1409 h.); Abdülkâdir b. Hamza el-Eherî, *el-Aḳṭâbü'l-kuṭbiyye ev el-Bulğa il'ḥikme* (Tahran 1358 hş.); Muhakkık el-Hillî, *Tercüme-i Fârsî-yi Şerâ'î'l-İslâm* (trc. Ebü'l-Kâsım b. Ahmed Yezdî, I-IV, Tahran 1346-1352 hş.). **C) Tercümelemi.** *Mücmelü'l-ḥikme* (*Tercüme-i Güne-yi ez Resâ'il-i İḥvâni's-Şafâ*, Tahran 1375 hş.); Muhakkık el-Hillî, *Muḥtaşar-ı Nâfi* (Tahran 1343). Ayrıca çeşitli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi vardır (eserlerinin tam listesi için bk. *Rehnümâ-yi Kitâb*, XVIII, 670-688).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Taki Dânişpejûh, "Sergüzeşt-i Men", *Rehnümâ-yi Kitâb*, XVIII, Tahran 1354 hş., s. 659-688; İrec Efşâr, "Der Bâre-i Dânişpejûh", a.e., XIX (1355 hş.), s. 275-282; Charles-Henri de Fouchecour, "Mohammad Taqi Dâneche-pajouh membre d'honneur de la Société Asiatique (1911-1996)", *JA*, CCLXXXV/1 (1997), s. 23-30; Menûçîhr-i Sütûde, "Men ve Muhammed Taki Dânişpejûh", *Kilk*, sy. 80-83, Tahran 1375 hş., s. 599-602; "Der Güzeşteğân-i 'İlm ü Edeb, Üstâd Muhammed Taki Dânişpejûh", *Aşinâ*, VI/33, Tahran 1375 hş., s. 77.

GULÂM RIZÂ SÛTÛDEH

MUHAMMED TAPAR

(ö. 511/1118)

**Büyük Selçuklu hükümdarı
(1105-1118).**

18 Şâban 474'te (21 Ocak 1082) Tâceddin Seferiyye Hatun adlı bir câriyeden doğdu. Babası Sultan Melikşah Bağdat'ta vefat ettiği (485/1092) yanında bulunuyordu. Bir süre sonra beş yaşındaki oğlu Mahmud'u Büyük Selçuklu tahtına çıkarmaya çalışan üvey annesi Terken Hatun'la başşehir İsfahan'a gitti. Ağabeyi Berkyaruk, İsfahan'da Terken Hatun ile Mahmud'u muhasara ederken bir fırsatını bulup Berkyaruk'un ordusundaki annesinin yanına kaçtı.

486'da (1093) Bağdat'a giderken Muhammed Tapar'ı da yanında götürerek Sultan Berkyaruk onu Gence'ye melik olarak gönderdi; Emîr Kutluğ Tegin'i de kendisine atabeg tayin etti. Muhammed Tapar, Gence'de bulunduğu sırada çevresindeki emîrlerin ve Berkyaruk'un azlettiği Vezir Müeyyidülmülk'ün yönlendirmesiyle saltanat mücadelesine girişmeye karar verdi. Ancak Atabeg Kutluğ Tegin'i buna engel gördüğü için bir süre bekledi. Kendini yeteri kadar güçlü hissedince Kutluğ Tegin'i öldürtüp saltanat mücadelesini başlattı. Önce Gence'nin de içinde yer aldığı Arrân ve çevresini hâkimiyet sahasına kattı. Bu bölgede Sultan Berkyaruk adına okunmakta olan hutbeye son verip kendini Büyük Selçuklu sultanı ilân etti, Müeyyidülmülk'ü de vezirlik makamına getirdi. Daha sonra başşehir İsfahan'a hareket etti. Durumu öğrenen Sultan Berkyaruk da Zencan şehrine doğru yola çıktı. Bu sırada Mîrâhur İnanç Yabgu ve diğer bazı emîrlere, Sultan Berkyaruk'a haber gönderip müstevfi Mecdülmülk el-Balaşânî'yi kendilerine teslim etmesini istediler. Sultan bu isteği kabul etmedi; emîrlere ikna edemeyince 200 kişiyle ordugâhtan ayrılmak zorunda kaldı. Mecdülmülk yüzünden Sultan Berkyaruk'a muhalefet eden emîrlere Harrekân'da Muhammed Tapar'a katıldılar. Muhammed Tapar, Berkyaruk'u takip etmek amacıyla Rey şehrine doğru yola çıkınca onunla savaşmayı göze alamayıp İsfahan'a dönen Berkyaruk halkın şehir kapılarını açmaması üzerine Hüzistan'a gitmek için İsfahan'dan ayrıldı.

Muhammed Tapar 2 Zilkade 492'de (20 Eylül 1099) Rey'e ulaştı. Bağdat şahnesi Sa'düddeve Gevherâyin, Musul Emîri Kürboğa ve el-Cezîre hâkimi Çökürmüş gibi

emîrlerin kendisine katılmasıyla güçlendi. Sa'düddeve Gevherâyin'i Bağdat'a gönderip halifeden kendi adına hutbe okutmasını istedi. Bu isteğe uyan Halife Müstazhir-Billâh, "Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn" lakabını verdiği Muhammed Tapar'ın sultanlığını tasdik ederek onun adına hutbe okuttu (17 Zilhicce 492 / 4 Kasım 1099). Bunun üzerine Berkyaruk kendini halifeye yeniden meşrû sultan ilân ettirmek için harekete geçti. Vâsıt'ta iken Hille (Mezyedî) Emîri Seyfûddeve Sadaka b. Mansûr da onun yanında yer aldı. Böylece Sadaka'nın desteğiyle 15 Safer 493'te (31 Aralık 1099) Bağdat'ta hutbe tekrar Berkyaruk adına okunmaya başlandı. Muhammed Tapar'ın yanında olan Kürboğa gibi bazı emîrlere Berkyaruk'un safına geçtiler. Kış Bağdat'ta geçiren Sultan Berkyaruk çok sayıda Türkmen'in kendisine katılmasından sonra Muhammed Tapar üzerine yürüdü. 4 Receb 493'te (15 Mayıs 1100) Hemedan yakınlarındaki Sefidrûd'da ceyran eden savaşta Mîrâhur İnanç Yabgu'nun hücumları sonunda bozulan birliklerini toparlayamayan Berkyaruk elli kişiyle savaş meydanını terketti. Vezir Müeyyidülmülk, Berkyaruk'un esir düşen veziri Ebü'l-Mehâsin'i Bağdat'a gönderip Halife Müstazhir-Billâh'tan hutbenin tekrar Muhammed Tapar adına okunmasını istedi. Halife de bu isteğe uyarak 14 Receb 493 (25 Mayıs 1100) Cuma günü hutbeyi Muhammed Tapar adına okuttu.

Sultan Berkyaruk, savaşın ardından emîr-i dâd Habeşî b. Altuntak ve diğer emîrlerden yardım sağlamak için çıktığı yolculukta Muhammed Tapar'ın öz kardeşi Horasan Meliki Sencer'e yenilince Cürcân ve Damgan'a (Dâmegân) giderek yeni kuvvetler toplamaya çalıştı. Muhammed Tapar, daha fazla kuvetlenmesine fırsat vermeden Berkyaruk ile savaşmak üzere Hemedan'a yürüdü. 3 Cemâziyelâhir 494'te (5 Nisan 1101) Hemedan'da yapılan savaş Muhammed Tapar'ın yenilgisi ve veziri Müeyyidülmülk'ün esir düşmesiyle sonuçlandı.

Muhammed Tapar yenilgiden sonra Melik Sencer'in yanına gitti. Cürcân'dan Damgan'a gelen iki kardeş buradan Rey'e hareket etti; Berkyaruk da Rey'e doğru yola çıktı. Zaferin ardından Berkyaruk'a katılanların sayısı bir ara 100.000'e ulaştı. Ancak daha sonra bazı emîrlere Berkyaruk'tan ayrılmaya başladılar. Muhammed Tapar ile Sencer yeniden toparlanmasına imkân vermeden Berkyaruk üzerine yürüdüler. Ümitsizliğe kapılan Berkyaruk 5000 kişilik bir kuvvetle 17 Zilkade